

Sigurd Skirbekk:

A Dysfunctional Culture

Why New Liberalism cannot solve Challenges ahead of us.

An Inadequate Understanding by the Turn of a Century (?)

The year is 1989

One of the peculiar things happening in the year 1989 was the way events were interpreted in the West. It was perhaps to be expected that the sudden disappearance of the Iron Curtain took ordinary people by surprise. But even the political experts had been unable to predict the fall of the Berlin Wall. Nor were they able to foresee that subsequent developments during the 1990s would lead to German reunification, to a dissolution of the Warsaw Pact, to a fragmentation of the Soviet Union, and ultimately to an elected government and a market economy in Russia, and that a number of former East Bloc countries would become members of NATO.

There are several reasons why this is strange. Off and on for more than forty years, writers and academics had been claiming that the Soviet Empire was a giant on clay feet, that it was only a question of time before it collapsed under its own weight. But when that finally began to happen, the pundits were flustered. Not only had it been hard for them to foresee the breakup of the Soviet empire, they also had trouble coming to grips with developments once the process of dissolution was well underway.

After the surprises came the explanations: in political circles, in the media, and among the rank and file. These revolved around Gorbatsjov's personal role in the process of

change in the East, and in part around how that role was viewed in light of the attitudes and reactions of other politicians. But just as often, the explanation was defined in sweeping terms of modernization and democratization as an inescapable historical process.

Vesten hadde besiret de samfunn som hadde brukt en marxistisk inspirert sosialisme som politisk referanse. Populært sagt hadde de frie stater vunnet over kommunismen, den siste av de totalitære utfordrere til den vestlige frihet. Dette betydde at den vestlige form for samfunnsforståelse ble mer og mindre enerådende.

På flere hold ble de politiske begivenhetene på begynnelsen av 1990-tallet utlagt slik at nå hadde moderniteten (Modernity) vunnet over både de tradisjonelle samfunn og over de som hadde latt seg lede av ideologier. Vesten representerte moderniteten. Ideologiene var døde. Framtidig samfunnsutvikling ville være preget av "Globalisering", et gjennomgående honnørord i nittitallets samfunnsanalyser.

En historisk utlegning etter disse linjer kunne bli forsterket av visse tolkninger av arven fra den franske revolusjon, som også ble feiret som et tohundreårsminne i 1989. Det ble hevdet at både demokratiert, den rasjonelle samfunnsforståelse og FN's erklæring om universelle menneskerettigheter av 1948 var en del av den modernitet som nå endelig hadde vunnet sin avgjørende seier:

The heritage of the French Revolution was declared to be the quintessential expression of Western tradition and Western thought, not merely a concept of modernity within the European cultural tradition at a specific point in time. From such a perspective, the foreign policy events around 1989 could be interpreted as a political incorporation of all European countries into a cultural melting pot. Events were interpreted as the ultimate victory for the liberal and humanistic Western tradition. For 200 years, individuals, groups and nation-states had fought for these ideals; they had struggled against all sorts of reactionary and authoritarian regimes. One by one they had been conquered: aristocracies and clerical hierarchies, traditionalists, fascists and nazis, and now – at long last – Marxist socialists and their repressive fellow-travelers among military despots and party bureaucrats.

Det var ikke bare i politiske kretser denne utlegningen vant fram. Også i akademiske sirkler var det mange som støttet opp under en slik fortolkning. Earlier

in the century, liberal and democratic spokesmen had faced relentless opposition from aggressive anti-democrats. Social scientists could now confidently assert that never in history had democracy been as entrenched worldwide as it was at the end of the 20th century.¹ Even those who had previously been skeptical of the purported benefits of the multi-party system began to write about the advance of democracy in countries with strong authoritarian traditions.² As early as 1987, sociologist Peter Berger became a pioneer in his field when he wrote that capitalism was superior to its competitors: Not only was it an economic powerhouse, it was also superior in terms of political freedom, social equality and even as an agent in reducing ecological mishaps.³

Later David Conway, professor of philosophy, described classical Western liberalism as "the unvanquished ideal".⁴ The philosopher Richard Rorty, who was often critical on general principles, claimed that contemporary liberal society possessed the institutions for its own betterment and that Western social and political thought had already undergone the last of the conceptual revolutions that was necessary for continued development.⁵

Granted, the closing decades of the 20th century witnessed a strong economic growth, an not only in the geographical West. But even East Asian expanding economy could be seen as a victory for Western ideas. It was countries who had overcome their traditional culture, which seemed to prosper the most. It could almost appear as though Arnold Toynbee was right when, in the middle of this century, he wrote that Western European civilization was the only surviving civilization of our times with a modern development potential.⁶

So overwhelming did the victory of the West appear to be, that some saw it as a realization of the goal of history. The American historian Frances Fukuyama wrote: "What we may be witnessing is not just the end of the cold war or the passing of a particular period of postwar history, but the end of history as such: that is, the end point

¹ Cf. Dahl, Robert A. (1989): *Democracy and its Critics*. Yale University Press.

² Huntington, Samuel P. (1991): *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press. London. Cf. with the previous work of Crozier, Michael, Samuel P. Huntington and Joji Watanuki (1975): *The Crisis of Democracy*: New York University Press.

³ Berger, Peter (1987): *The Capitalist Revolution. Fifty Propositions about Prosperity, Equality and Liberty*. Aldershot, Gover.

⁴ Conway, David (1995): *Classical Liberalism. The Unvanquished Ideal*. St. Martin Press, NY.

⁵ Rorty, Richard (1989): *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge University Press, p. 63.

⁶ Toynbee, Arnold (1935-1961): *A Study of History*. 12. Oxford University Press. (Fork no. ed.: *Historien i nytt lys*. Gyldendal, Oslo 1958).

of mankind's ideological evolution and the universalization of Western liberal democracy as a final form of human government".⁷

From such a Hegelian interpretation one might continue to expect gaps between ideals and reality in most societies, but new ideologies and new forms of culture would no longer be needed as a frame of reference in addressing future challenges.

Utfordringer og kriseopplevelse

If we look only at official political debate during the decade after 1989, it may be possible - **å opprettholde bildet av Vesten som den den sivilisasjonsform som hadde funnet de endelige svar på modernitetens utfordring. Forordninger som bygde på menneskerettighetene kunne i forskjellige for a bli vedtatt som endelige ordninger, uten at det ble laget åpninger verken for demokratisk eller vitenskapelig revisjon. Også på det mer praktisk politiske området ble det fattet vidtrekkende beslutninger om økonomi og marked, uten innebygde tidsavgrensinger.**

I Europa kom EU til å vedta en rekke lover og forordninger som var bygd på prinsipper om individenes liberale rettigheter, markedets frihet og statens ansvar for å sikre denne orden. North America adopted the NAFTA treaty for liberalized trade between Canada, the United States and Mexico, which was subsequently expanded to include the Pacific region. From a global perspective, in 1994 a new GATT treaty was ratified, which set the stage for freer world trade. **Den overnasjonale pretensjon/siktemål ved dette lovverket indikerte at vi her sto overfor oppfatninger om at Vesten hadde funnet fram til prinsipper for moderne forvaltning som pekte ut over det tids- og stedsrelative.**

Ut fra det bildet av samfunnsutviklingen som avtegnet seg i massemediene ut over nittitallet, vil imidlertid helhetsinntrykket bli et helt annet. Her kunne de fleste samfunnsområder bli framstilt på måter som kunne minne om kommende kriser.

⁷ Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. Hamilton, London, ch. 4: The Worldwide Liberal Revolution.

Det var ikke minst utenrikspolitiske forhold som førte til at begeistringen fra 1989 fortok seg blant mange kommentatorer ut over 1990-tallet. Selv om demokratiseringen vant stadig fram i land fra den tidligere Warszawapakten, var den politiske og sosiale utvikling i disse statene langt fra bare oppmuntrende. Økonomisk sett var både Russland og flere av landets nabostater preget av kriser. Markedet lot seg ikke innføre så lett som mange reformatorer hadde trodd. Effektiviteten ble mange steder svært lav, og fordelingen av overskuddet enda dårligere. Ti år etter Sovjetunionens fall ble det hevdet at mindre enn ti prosent av det russiske folk hadde fått en høyere levestandard enn de hadde hatt på slutten av sovjetperiode. Halvdelen av folket ble omtalt som fattige. Det gamle nomenklaturet var i stor grad avløst av nyrike familier og av mafialiknende grupper som tenkte mest på egen vinning. Kriminaliteten kunne nå et omfang som gikk ut over samfunnslojaliteten.

Hvis det gikk galt i Russland, gikk det verre i Titos gamle Jugoslavia. En demokratisk motivert oppløsning av den jugoslaviske føderasjon førte både til regulære kriger og til irregulær etniske konflikter. Konfliktene forsvant heller ikke da vestlige stater grep militært inn og etablerte styresystemer i Bosnia og Kosovo etter liberale prinsipper for like rettigheter til alle, uavhengig av etnisk og religiøs tilhørighet.

Også i andre verdensdeler var 1990-tallet preget av blodige konflikter mellom folkegrupper. Stikkordene kan her være Burundi, Ceylon, den persiske Gulf, Indonesia, Israel. Til sammenlikning framsto Vesteuropa og Nordamerika som fredelige områder. Dette kunne i sin tur bli utlagt som at Vesten i alle fall hadde funnet fram til prinsippene for en fredelig utvikling

Men heller ikke her gikk utviklingen helt slik den var forespråket. Den økonomiske tilveksten var riktignok gjennomgående god i de fleste vestlige land ut over nittitallet. Fordelingen var det ikke, forskjellen mellom nyrike og fattige økte. Ikke bare ble yrkesutøvere i primærnæringene ytterligere presset, det samme gjaldt også industriarbiderene. Mange kjente seg utygge for myndighetenes vilje og muligheter til å gi alle de trygder og andre velferdsgoder asom de var lovet. Dette kunne bli utlagt som en kritikk av

⁸ Boris Erasov: "The Crash of Civilization, the Growth of Disorder, and the Rise of Crime: A View from Russia", *Comparative Civilizations Review* nr. 43, Fall 2000. P.9-32.

visse sider ved en politisk underregulert kapitalisme, men kritikken kunne også ramme de liberale rammer for makt og styring.

På tross av kritikken, det politiske liv fram mot århundreskiftet var ikke preget av oppkomsten av nye ideologier som kunne ha konkurrert med liberalismen. I den grad den politiske debatt kunne inndeles etter ideologiske forskjeller langs en høyre/venstre-skala, finner vi forskjellige vektlegging av lovregulert stat og økonomisk marked som de viktigste forskjellene. Denne forskjellen kan også gjenfinnes mellom politiske høvedmønster i forskjellige stater og grupper av stater. Det kunne for eksempel gjelde forskjellen mellom et EU-domert Europa i forhold til supermakten USA⁹. Et fellestrekk ved den politiske debatt har vært prisingen av individuell frihet som et udiskutabelt gode og et politisk mål; spørsmålet har i første rekke vært om en slik frihet fremmes best ved svak statlig innblanding i kultur og økonomi eller om politiske reguleringer av markedets krefter er til beste for individets frihet.

De liberale rammer for demokrati er, i alle fall offisielt, i alle leire blitt framholdt som et udiskutabelt politisk styringsprinsipp. Likevel kunne det politiske liv i praksis bli preget av lukkede byråkratier på den ene siden og av populariserte utspill og underholdningsinnslag på den annen side, begge deler noe annet enn det som har ligget i demokratiske prinsipper for rasjonell debatt og administrativ åpenhet. Flere studier viste en sviktende tillit fra folk til ledere, samtidig som manøvreringsmulighetene var begrenset for myndigheter som skulle ta hensyn til mange spesielle interesser.

Folks holdningen til øvrigheten kan fortelle noe om samfunnslojalitet også på andre områder. På tross av velstandsutvikling og velferdsordninger var det mye som tydet på at den generelle samfunnslojalitet framsto som påfallende lav i mange land som hadde kommet ut på den seirende side etter den kalde krigen. Dette kunne gi seg utslag i mistro, tilbaketrekking, drug misbruk, voldelig kriminalitet, skatteunndragelser, og ellers i en uvillighet til å dele egne goder med andre.

Ut fra programmet for de opplyste demokratier skulle kulturlivet være fritt. Samtidig var det forventet at kulturlivets talsmenn brukte denne frihet til enten å konsolidere det gode, eller til å komme med konstruktiv korrigerende

⁹ Albert, Michel (1993): *Capitalism against Capitalism*. Whurr publishers, London.

eventuelt med vesentlig kritikk av forhold som ikke er så gode. Dette kan vanskelig påstås å ha vært det mest typisk for den kulturutvikling og kulturpåvirkning som i senere år har dominert de vestlige samfunn. Bildet har heller vært preget av masseorientert underholdning, dels av individer som søker selvtutfoldelse. Seriøs litteratur, som skulle gi dypere innsikt i menneskers opplevelse av deres samtidige livssituasjon, har ofte bestått i skildringer av individer uten holdepunkter til å motstå en opplevelse av lede og meningsløshet.

I den grad den intellektuelle kulturen har framstått som kritisk og "avslørende", har den eksponert kynisme og maktmisbruk på mange hold. Tolkningene av politikk som utelukkende et maktspill kunne på den annen side være et uttrykk for mediajournalistikens egen kultur, uten at slike tolkninger svekker inntrykket av en kultur i krise.

I tillegg til de overordnede politiske, økonomiske og kulturelle problemene har familieutviklingen på det sivile område blitt omtalt som kritisk. Færre har gifter seg, og flere har skilt seg. Dette har medvirket til ustabile enheter med barnetall under reproduksjonsgrensen. I tillegg er det blitt framholdt at svake rammer for primærsosialiseringen har gått ut over barns oppvekstvilkår, i tillegg til at heller ikke skolene har maktet det de ble forventet å skulle klare for å forberede en ny generasjon på et nytt århundre.

Fallende fødselstall i Vest ble i mange land forsøkt kompensert med økt innvandring fra Sør og Øst. Men også det førte med seg problemer. Dels som konflikt mellom innfødte og innvandrere og dels som konflikt mellom ulike kategorier av innvandrere. Oppfatningen av innvandringen som et bidrag til å øke levestandarden i de rike land, uten at de fattige behøvde å redusere sin befolkningsvekst, støter an mot økologiske grenser. Klimaendringer synes delvis å være menneskeskapte.

Selv om folk flest ikke opplevde alle disse utfordringene i sitt daglige virke, kan det likevel være riktig å si at det politiske mediebildet, og mye av den samfunnsrettede debatt i de stater som gikk seirende ut av den kalde krigen, har vært preget av saker som kunne gi inntrykk av kriser. En krise er som kjenet en sykdomsutvikling som må endre retning innen relativt kort tid, hvis pasienten skal overleve. Opplevelse av krise i et samfunn betyr ikke nødvendigvis at samfunnet står på randen av et sammenbrudd. Men den kan

si noe om en utvikling som på flere felt ikke synes å være under kontroll. I den grad dette er en utbredt opplevelse, kan det indikere en motsetning til de som vil framstille alle problemer som oversiktlige og løsbare.

Nittitallet gav mange utfordringer for de som ville forsvare oppfatningen av Vestens utvikling som et tog som var kommet på rette skinner, selv om det ennå ikke var kommet til endestasjonen.

Liberale svar på kritikken

For noen og hver kunne det være vanskelig å svare overbevisende på all den samfunnskritikken som er kommet fram for offentligheten i decenniet etter 1989.

De som ville forsvare Vestens liberale kultur og politikk som en universelle ramme for svar på modernitetens utfordring, behøvde riktignok ikke å påstå at alt var perfekt eller at alt lot seg løse til alles fordel. Det ville være tilstrekkelig å argumentere for at Vesten hadde bedre muligheter til å finne adekvate svar på utfordringene enn noen annen sivilisasjon.

Hvis de samme forsvarere i tillegg ville hevde at den nye liberalismen representerte det mest bevaringsverdige av Vestens kulturgrunnlag, behøvde de ikke påstå at noen idag hadde alle svarene på de spørsmål som kritikerne reiser. Men de måtte i det minste kunne gi rimelige diagnoser på de utfordringer vi står overfor, og samtidig påvise at i den grad vi står overfor løsbare utfordringer, så var disse løsningene forenlige med de liberale prinsipper.

I et slikt perspektiv kunne en del av kritikken overses. I den grad problematiske forhold kunne tilbakeføres til teknologiske årsaker, for eksempel til endringer på kommunikasjonsfronten, ville ikke kritikken behøve å ramme noen spesiell ideologi. En del av de politiske vanskelighetene på nittitallet kunne i tillegg tilbakeføres til spesielle og maktbegjærlige enkeltindivider, som i alle fall ikke hadde latt seg lede av liberalt tankegods. Irans Hussein og Serbias Milosevitsj kunne her trekkes fram som eksempler. I andre tilfeller kunne vanskelighetene tilskrives

ettervirkninger av gamle og ikke-liberale systemer, dels gjennom nedarvete styringssystemer, dels gjennom folks uvaner. Mange vanskeligheter i de tidligere sovjetrepublikkene kunne forklares i en slik sammenheng.

Også på andre felt kunne problemene bli diagnostisert som mangler på liberale prinsipper og ordninger, heller enn som forårsaket av en liberal samfunnsordning. Framtredende kommentatorer i bøker, presse og i politiske organisasjoner har har påfallende samstemt vokabular i sine forklaringer av hvorfor gale ting gikk som de gikk. Kriger og konflikter ble gjerne forklart med uttrykk som nasjonalisme, rasisme, etnisk rensing, xenophobia og høyre-radikalisme, det vil si med ord som gir assosiasjoner til ikke-liberale tilstander¹⁰.

På tross av disse avledningene blir det være vanskelig å opprettholde oppfatningen om at Vesten hadde funnet veien. Negative virkninger av en liberalt begrunnet verdensøkonomi, eller globalisering, lot seg ikke avfeie så lett. Flere forfattere forbandt den nye liberalismen med kapitalismen rent generelt, og pekte på mange sosiale følger av en global kapitalisme som sto i motsetning til både en fornuftig samfunnsstyring og til en lære om menneskelig likhet¹¹. Formelt like retter kunne slå svært ulikt ut når ressursgrunnlaget var forskjellig i forskjellige folkegrupper. Det var også vanskelig å forklare de økologiske følger av en sterk utnyttelse av begrensede naturressurser som et politisk svar på modernitetens langsiktige utfordringer.

Både økonomisk globalisering og forholdet mellom økonomi og økologi er store temaer. På økonomisk og naturvitenskapelig hold er allerede mye skrevet om dette, og mer vil uttvilsomt komme. Her er det ikke meningen å ta opp denne diskusjonen i full bredde. Det foregående er bare nevnt som felt der ledende vestlige fortolkere kan kritiseres for å ha kommet til kort. De kom til kort i konkret forutsigelse av Warszawapaktens oppløsning og den marxistiske sosialismens fall, og det til tross for at ledende vestlige land gjennom årrekke har vært mer fokusert på utfordringen fra Østeuropa enn på

¹⁰ Van Horne, Winston A. (ed) (1997): *Global Convulsions. Race, Ethnicity and nationalism at the End of the Twentieth Century*. State University of New York Press.

¹¹ John Gray (1998): *False dawn: the delusion of global capitalism*. Granta books, London. - Albert, Michel (1993): *Capitalism against Capitalism*. Whurr publishers, London. - Peet, Richard (1991): *Global Capitalism. Theories of Societal Development*. Routledge, London.

noen annen politisk utfordring i vår samtid. Utenrikspolitisk kom de til kort i sine diagnoser av hva som kunne settes opp som alternativ til den tidlige sosialismen, der forutså ikke den indre moralske oppløsning som de var med på å fremme, spesielt i flere av de tidligere østblokklandene. Måtte bli alternativet kom til eksempler på en bakgrunn for å understreke De forutså heller ikke utviklingen av moralske kriser i sine egne land.

Dette betyr kort sagt at det er all grunn til å tvile på holdbarheten av den oppfatning at Vesten har utviklet et rammeverk til å takle framtidige utfordringer, slik Fukuyama og andre forespråket. Denne tvilen rammer ikke bare mange enkeltpersoner som har uttalt seg med stor autoritet. Ettersom vi her står overfor oppfatninger som har hatt alminnelig gjennomslag, rammer tvilen en hel kultur.

Dette kan bli utgangspunkt for å utvikle analyser på andre premisser av den type utfordringer som her er nevnt. Det gir også et utgangspunkt for en kritisk analyse av samtidig kultur, ikke minst av ideologiske føringer i denne kulturen.

I de følgende kapitler vil det bli spurt om ikke sosiologien kan danne grunnlag for en alternativ kulturforståelse, og også for en forståelse av hvorfor ominerende former for forståelse måtte lede på avveier.

Opplegg

Ettersom resonnementskjeden i det følgende kan virke lang, er det grunn til allerede innledningsvis å gi et riss av opplegget.

I neste kapittel, "Culture matters" vil vi ta opp en del kjennetegn og muligheter ved en sosiologisk kulturanalyse, sammenliknet med kulturfortolkninger tilpasset naturvitenskapelige rammer eller de såkalte andvitenskapene. Dette forutsetter en kort introduksjon av særtrekk ved sosiologien som fag. Selv om vi tar utgangspunkt i Edward Taylors kjente kulturdefinisjon fra 1871, vil vi gjøre forbehold mot å betrakte kulturer som "et hele". En kultur i et samfunn kan bestå av forskjellig strukturer og systemer. Det er i den grad vi kan bestemme deler av en kultur som et *system*, at vi har fått et utgangspunkt for å bruke kultur i forklarende sammenhenger. Det vil bli argumentert for at både tankemønstre og

interessemønstre i "ideologier" kan analyseres som systemer. Ideologier kan virke samlende og førende. Men ideologier har liten mulighet til å bli allment akseptert uten å kunne støtte seg til et bredere og dypere troverdighetsystem. I den forbindelse vil både trossystemer og forbindende myter måtte bli viktige elementer i en kulturanalyse. Til slutt vil det bli argumentert for at sosiologien åpner for en type funksjonelle analyser av blant annet ideologiers konsekvenser, ut over intensjoner og iakttagelser av ideologienes egne aktører.

I det påfølgende kapittel, "Ideologies matter", vil vi ta opp erfaringer med de ideologier som har vært tapende i løpet av siste århundre, før den nye liberaliseringen ble dominerende. Det gjelder laissez faire liberalismen eller gammelliberalismen, det gjelder fascisme og nasjonalsosialisme, det gjelder den autoritetsbundne konservatisme og det gjelder den marxistiske sosialiseringen. Selv om disse har framstått på svært forskjellige måter og hatt ulike programmer for sin samfunnsforståelse, er det likevel mulig å anvende noen analytiske kriterier på dem, slik at sammenlikninger blir mulig. Ut fra en slik sammenlikning vil det bli hevdet at det som på ett tidspunkt kunne framstå som ideologiens største styrke, enkle virkelighetsbilder med appellen til handlingskraftige gruppers interesser og dertil en selvimmunerende nøytralisering av truende kritikk, dette har også vært ideologienes svakhet. Ikke bare svakhet i den forstand at ikke alle sider av virkeligheten ble like godt ivaretatt, men svakhet i den forstand at ideologiene la grunnlaget for sine egne fall, i og med at nødvendig korrigerende til ytre utfordringer ble motarbeidet.

Erfaringen med hva som har karakterisert tidligere dominerende ideologier danner et bakteppe for en analyse av nyliberalismen som ideologi. Det er her viktig å ikke bare analysere dominerende samtidige samfunnsbilder ut fra premisene til dens egne talmenn, og heller ikke bare ut fra hva motstående ideologier måtte si. I et analytisk perspektiv er det de tankenødvendige føringer fra en del allment utbredte premisses som må stå i sentrum. Spørsmålet vil bli stilt om disse leder til noe som faller inn under den foregående diskusjon av kjennetegnet ved ideologier. I den grad de gjør det, er det også mulig å forutsi noe om hva slags utfordringer dette tanke-system og interessekomplekset kan forventes å finne brukbare løsninger på, og hva slags adekvate svar som ikke vil være forenlige med denne ideologien, og som dermed kan forventes å ville bli unngått.

Etter den mer teoretiske og historisk orienterte første del, vil vi i annen del ta opp ifgjen noe av det som samtidige kritikere har framført mot den samfunnsutvikling vi nå er inne i. Vi vil spørre om dette kan forklares som systembestemt feiltilpasning, mer spesielt: om det er en sammenheng mellom nyliberale premisser for samfunnsforståelse og forskjellige former for dysfunksjonell tilpasning. Ut fra generell sosiologisk teori er det mulig å hevde at moderne samfunn trenger institusjonelle føringer både for å opprettholde en nødvendig mening og moral. Det gis grunner for at mulighetene for dette blir svært begrenset i en ideologisk ledet kultur der forholdet mellom individ og fellesskap skal forstås som "utvendige relasjoner" for at den liberale frihetsoppfatning skal få mening. Selv om den nye liberalismen ikke er statsfiendig slik som gammelliberalismen var det, og selv om det kan vedtas både menneskerettigheter og andre rettigheter for å sikre individets rettsbeskyttelse, er det grunn til å hevde at vi står overfor tankesystemer med potensielt dysfunksjonelle føringer.

Moral blir i vanlig tale gjerne relatert til seksualmoral og familiedannelse. Det er flere grunner til å følge den koplingen. Spørsmålet om et samfunn klarer å motivere til en familierelatert moral fører rett over i spørsmålet om vi opprettholder familiestrukturer som er funksjonelle for samfunnets videre overleving. Spørsmålet om hva som er funksjonelle og dysfunksjonelle familieformer kan analyseres både i forhold til hva som synes å bidra til en solidaritetsfremmende moral, hva som sikrer tilstrekkelig reproduksjon og hva som gavner en primærsosialisering og en innføring av nye slekter i en felles kultur. Dersom familiedannelse bare oppfattes som et spørsmål om å sikre mest mulig lykke til flest mulig i en samtidig generasjon, er det grunn til å se til slikt valg av målestokk i sammenheng med nyliberalismens indre føringer, heller enn som noe langsiktig gyldig svar på modernitetens utfordring. Det er også grunn til å se kritisk på mange former for påstått vitenskapelighet ved mange legitimerende oppfatninger.

I den grad moderne familier ikke legger opp til et tilstrekkelig barnetall til at våre samfunn kan fortsette over generasjonene, og i den grad dette ikke skyldes kvinnes primære ønsker, er det grunn til å søke forklaringene i den samfunnsstruktur som folk tilpasse seg og i de kulturmønstre de orienterer seg ut ifra. Men selv ikke dramatiske tall på familieoppløsning og fallende fødselstall fører automatisk til radikale spørsmål om det er noe galt

ved de nyliberale rammer for den reproduktive institusjon. Grunnen til dette er først og fremst at mange ser på omfattende innvandring som en løsning på sviktende arbeidsstokk i framtidige generasjoner. Dette forhold tilsier at en oppnøsting av kulturnøstret rundt nyliberal ideologi også må få et kapittel viet utbredte argumentasjonsformer i den såkalte debatten om innvandring. Det er neppe tilfeldig at fokuseringen på "rasisme" er blitt gjennomgående i denne debatten. Antirasmen kan bygge på flere ulike premisser, tjene flere hensikter og også virke avledende i forhold til en mer inngående forståelse av svakheter ved samfunn som ikke klarer å reproducere seg, tross kvinners primære ønker. Argumentasjonsformer omkring anti-rasismen kan også gi et inntak til å analysere forskjeller mellom argumenter bygd på forskning, på ideologi, på myte og på tro.

Funksjonsanalyser stopper ofte ved analyser av hva som tjener et samfunn på relativt kort sikt. Det er likefullt grunn til å avslutte en funksjonsanalyse av nyliberal kultur til også å gjelde de vestlige samfunn på et sivilisatorisk plan. Også sivilisasjoner kan analyseres om enheter som kan bli ledet i funksjonelle eller dysfunksjonelle retninger. På tross av alt som vestlige forfattere har skrevet om den vestlige sivilisasjons overlegenhet, er det mye som taper for at den vestlige sivilisasjon relativt sett vil bli tapende i løpet av det århundret vi har gått inn i. I forhold til målestokker av økologisk art kan det til og med hevdes at den nåværende utvikling av økt folketall på vedrdensbasis og økt forbruk og forurensing i den rike del av verden, peker mot kritiske tilstander i mer absolutt forstand. Dette tilsier at vi, isteden for å still spørsmålet om den vestlige verden har funnet svaret på modernitetens utfordring, kunne ende opp med et spørsmål om dette svaret er så dysfunksjonelt at det grenser til å, være selvdestruktivt.

Det siste spørsmålet kan virke svært pessimistisk. Denne boka er imidlertid ikke skrevet for å virke spesielt optimistisk eller pessimistisk. Det avgjørende er å se hva det er ved en nyliberal kultur som virker dysfunksjonell i forhold til en del ufrakommelige utdringer, og å innse at en kultur binder hvis den ikke blir gjennomskuet og etter hvert overskredet. Dersom ikke denne forfatter hadde trodd at det var mulig, ville ikke denne bok ha blitt skrevet.

Siktemålet for denne boka vil i første rekke være å si noe om sammenhenger mellom moralske utfordringer i moderne samfunn og en kultur dominert av en ny liberal ideologi. Også dette feltet er stort felt og alle sider kan ikke blas opp i en enkelt bok. Men en del viktige spørsmål skal det være mulig å analysere.

I første rekke vil det bli spurt om de moralske utfordringer som vi møter i moderne samfunn, er av en slik art at de må knyttes til en kultur med et visst ideologisk preg. Dernest om nyliberalismen er et godt inntak til å forstå hvordan denne kulturen har utviklet seg, og hvorfor vi ikke har klart å finne bedre svar på utfordringene.

I utgangspunkt kunne forholdet mellom moralske utfordringer og moderne liberalisme tenkes å bli besvart på flere måter. Ett svar kunne være at folk ikke hadde klart å tilpasse seg til de nyliberale grenser og muligheter, at problemene med andre ord skyltes at liberalismen ennå ikke var ordentlig innarbeidet. Andre typer av svar kunne gå ut på at problemene skyltes helt andre ting enn liberale rammer for fortolkning av individ og samfunn, at med andre ord liberalismen kunne være bra nok så langt den rakk, men at den politiske forståelse trenger supplement av kultur, økonomi og teknologi. Endelig kunne det tenkes at svaret måtte bestå i en påvist sammenheng mellom både problemens utvikling og vår manglende ene til å finne adekvate svar på dem, og begrensinger og egenskaper ved en liberal samfunnsordning eller med en fortolkningskultur tilpasset de liberale rammer. I så fall ville det være grunn til en dyptgripende revisjon av den forståelse som preget kommentatorene etter 1989.

Den siste type svar behøvde ikke å forutsette bevisste konspirasjoner fra grupper som tjener på liberale ordninger; den kunne like gjerne skyldes utilsiktede virkninger av holdninger og handlinger av folk som har tatt en liberal samfunnsstenkning som noe gitt, uten at de nødvendigvis har behøvd å tjene på den.

For å finne svar på slike spørsmål, trenger vi både samfunnsanalyser og en analytisk bestemmelse av hva som kjennetegner den nye liberalismen, også i forhold til tidligere former for liberalisme. Men aller først bør vi si noe om hva en sosiolog mener med moderniteten og hva som vil være de moralske utfordringer knyttet til moderne samfunn.

Modernitet og moral

Forfattere fra forskjellige fagfelt vil rimeligvis framheve forskjellige perioder i europeisk kulturhistorie hvis de ble spurt når *Moderniteten* slo igjennom. For en sosiolog er det imidlertid grunn til å framheve decenniene rundt overgangen mellom det attende og nittende århundre som et avgjørende skille. Dette var perioden for den engelske industrielle og sosiale revolusjon og det var perioden for den franske politiske og kulturelle revolusjon. Tilsammen danner disse to revolusjonene rammene for det vi her vil forstå med moderniteten.

De såkalte opplysningsfilosofene, som hadde levert premissene for den franske revolusjon, hadde ikke fått rett da de forutsa at en nedbygging av kirkemakt og adelige privilegier ville resultere i en universell rasjonell og human samfunnsorden. Fraværet av tradisjon og tro hadde tvert om åpnet for sosial uro og for en ny despot og nye ødeleggende kriger. Denne erfaringen var avgjørende for at Auguste Comte gikk inn for en ny vitenskap om samfunnet, som skulle være basert på positivt foreliggende erfaring og ikke bare på negativ kritikk og utopiske idealer. Hans etterfølger Emile Durkheim så modernitetens som et moralsk problem med å kunne forene sosial differensiering med moralsk integrasjon. I sin doktoravhandling om arbeidsdelingens (division of labour) så han for seg en praktisk rettet løsning gjennom en innarbeidet innsikt i en ny og gjensidig avhengighet mellom individer og yrkesgrupper.

Modernitetens første revolusjon, knyttet til industrialiseringen og arbeidsdelingen, kan kalles differensieringens utfordring. Med et mer spesialisert yrkesliv og med større avhengighet mellom grupper som ikke kjente hverandre personlig, kunne det bli vanskelig å opprettholde den form for samfunnslojalitet som var basert på likhet blant samhandlingspartnere. I tradisjonelle samfunn hadde slektstilhørighet og sosial identifikasjon vært et viktig moralsk lojalitetsprisnipp. Den allmenne oppslutning om en kirkelig formidlet tro hadde vært viktig for samfunnslojaliteten. For en del (some) kunne også trosoppslutningen være basert på mellommenneskelig tillit og tilslutning til kjente former for fellesskap.

Med de nye kulturelle signaler som utgikk fra opplysningsfilosofene, ville ikke tro og tradisjon lenger kunne brukes som en tilstrekkelig begrunnelse for overindividuell autoritet og moral. Ut fra opplysningsfilosofenes program var det bare den autoritet som var basert på fornuft som kunne legitimt framstå som allment forpliktende¹². I sin mest ekstreme form gikk dette programmet ut på at fornuften var universell eller felles for alle, og at den dertil kunne bli altdekkende, gjerne som del av en enhetlig vitenskapelig verdensanskuelse som skulle danne en felleskultur for alle folk. Selv om en slik forståelse av modernitetens muligheter ikke så ofte forsvares i en postmoderne tidsalder, har likevel en mer moderat utgave av det rasjonalistiske program vunnet en utbredt akseptering. Rasjonalitet kan da forstås som tankenødvendige slutninger fra gitte premisser til etterprøvbare konklusjoner. Overindividuell autoritet bør ikke stå i direkte strid med en falsifiserende fornuft, selv om fornuft og forskning kan tillate tilnærminger ut fra forskjellige premisser og tolkninger.

Det har alltid vært lettere å preke moral enn å begrunne moral. Moderniteten krav om differensiering og rasjonalitet har gjort dette ekstra vanskelig. Det blir heller ikke blitt lettere hvis moralen i tillegg skal forutsettes å være forenlig med individentsentrerte liberale prinsipper.

Liberale talsmenn har alltid framholdt individets frihet som noe som ikke bør krenkes. De har også framholdt at moral forutsetter individuell frihet med valg. Dette kan representere viktige moralske innvendinger mot en del totalitære ideologier, men det gir likevel bare et halvt svar på moralens vilkår i en moderne samfunn. Moral har så avgjort både sosiale og overindividuelle dimensjoner. Tidligere sørget tradisjonene for å danne en motvekt mot en ensidig liberal vekt på individets frihet. I tillegg ville konkurrerende ideologier framheve fellesskapets moral. I løpet av de siste år har dette endret seg radikalt.

Moral angår både incentiver for innsats ut over egeninteresser, og dessuten hemninger mot den rene egoisme. For at et individ skal la seg lede av moral ,

¹² Felles fornuft alle enige om, selv om uenige hvor langt den ville bære.

Kant i Tyskland, Fransk, Condorcet, Diderot, Voltaire, Hume, Bentham, Stuart Mill. USA, Jefferson og Franklin.

Marx for ^{Russland}

Herder, viktigste oppponent: Nasjonalkultur måtte være forskjellig, beskytte og videreutvikle nasjonale kulturer heller enn å devaluere til minste felles multiplum.

kreves i praksis både mellom menneskelig støtte og innarbeidete samfunnsinstitusjoner, som både begrunner og opprettholder meningsbærende begrunnelser for moralske valg.

Disse forutsetningen forsvinner ikke med differensieringen av samfunnet, selv om vi her må regne med at institusjonene er mer spesialiserte og vil fremme noe forskjellige normer på ulike livsområder. Moral kan ikke bare ses som et spørsmål om individer lever opp til krav fra sin egen samvittighet eller sitt følelseliv. Moral er avgjørende for mellom menneskelige forhold, for samfunnsdannelse og for sivilisatorisk opprettholdelse. Innenfor differensierte samfunn kan det hevdes at alle de viktige oppgaver krever moralske føringer. Det gjelder forutsetningene for individuell motivasjon og kollektiv integrasjon, for produksjon og reproduksjon, og det gjelder forhold til andre samfunn og til naturen omkring.

I visse funksjonelle perspektiver har spørsmålet om en moral særlig vært sett i forhold til de reproduktive oppgave. Barnetall er både målbart og en avgjørende forutsenning for et samfunns ovelevingssevne over tid, og samtidig noe som peker ut over individets egeninteresse. Reproduksjonstall kan ses i sammenheng med familiedannelse og med den moral som opprettholder funksjonelle familier. Denne moralen kan videre ses i sammenheng med både institusjonelle forhold og med de meningsrammer som dominerer et samfunn og som setter rammer for moralbegrunnelsen

Et slikt perspektiv kunne ha tilsagt at vi startet med demografiske utfordringer og endte med spørsmål om den liberale ideologi er funksjonell for de demografiske utfordringer. Imidlertid er siktemålet med dette studien å si noe mer alment om problematiske sider ved den nye liberalismen. Dette taler for å starte i motsatt ende av den funksjonsanalytiske resonnementskjeden. Vi vil begynne med å spørre hva slags meningsrammer som nyliberalisme og moderne samfunnsvitenskap har fremmet.

Opplegg (disposisjon)

I det følgende vil vi først se på hva samfunnsforskningen, spesielt sosiologien, kan bidra med for å dignostisere moralens vilkår i moderne samfunn. Her gjelder det ikke bare å følge Comtes positivistiske program

om sosiologien som en sosial fysikk, en tilordning av objektiverte forklaringskategorier til kausale modeller. Mennesker er, i alle fall potensielt, bevisste vesener som velger tilpasning etter intensjon og forståelse. Dette betyr blant annet at teorier om samfunnet ikke kan atskilles radikalt fra spørsmålet om hva samfunnet er. En generaliserende samfunnsforskning må finne fram til egne forklaringsprinsipper i forhold til både naturvitenskap og åndsvitenskap. Funksjonsanalyser av kulturformer blir i denne forbindelse interessante.

For å få et analytisk inntak til å studere kulturelle føringer og meningsrammer, vil ideologiene kunne være et godt utgangspunkt. De store samfunnsideologierne representerer den andre tradisjonen fra modernitetens gjennombrudd, parallelt med utviklingen av samfunnsforskningen. På tross av sine ulike mål og samfunnsoppfatninger er det grunn til å søke etter analytiske fellestrekk ved samfunnsideologiene. I et sammenliknende perspektiv kan det også være mulig å finne fram til en del felelstrekk både ved ideologienes appell og styrke og ved deres tilbøyelighet til å komme til kort og miste oppslutning.

En gjennomgang av de tapende ideologier fra det tjuende århundre kan gi en bakgrunn for å studere den nye liberalismen, både når det gjelder spørsmålet om den bør regnes som en ideologi på linje med de foregående og når det gjelder hva som kan være dens svakhet.

Denne mer teoretiske delen vil tjene som en bakgrunn for den mer problemorienterte studie av vår samtid. Spørsmålet som her vil bli stilt er om en kultur tilpasset dyliberale rammer vil være adekvat for de utfordringer som vi vil møte i kommende år. Med utgangspunkt i særtrekk ved den liberale tenkning vil vi spørre hva slags kulturelle meningsrammer som blir forenlige med en slik ideologi.

Meningsrammen vil i sin tur sette føringer på hva slags moral som vil kunne forventes å få gjennomslag i nyliberale samfunn. Det vil i den forbindelse bli spesielt fokusert på mellommenneskelig kjønnsmentalitet, og det vil bli spurt om en slik moral er funksjonell i første rekke for familiedannelse, i annen rekke for en adekvat reproduksjon.

Normalt ville det føre til sterke reaksjoner dersom noen kunne påvise at en kultur verken fremmer en adekvat moral, adekvate familier eller en adekvat reproduksjon. Når dette ikke skjer i vårt samfunn, kan ikke det bare tilbakeføres til et liberalt ideologisk hegmoni. For mange har den oppfatning festet seg at en utilstrekkelig egenreproduksjon kan la seg løse ved økt innvandring. Dette støter an mot mange problemer og fortolkningskunster. Dette tilsier et eget kapittel om innvanding og innvandringsdebatt. Moralske argumenter er svært framtrødende i innvandringsdebatten. En analyse av gjennomgående argumenter i den forbindelse, ikke minst knyttet til komplekset omkring antirasisme, kan illustrere anvendelsen av en kulturanalyse basert på kategoriene som forskning, ideologi, myte og tro.

Avslutningsvis vil det bli spurt om en inadekvat kulturforståelse og samfunnsanalyse bare angår de menneskene som lever i dag, eller om de er med på å undergrave en sivilisatorisk utviklet kultur. Siste kapittel blir en gjennomgang av kultur- og moralforståelse på et sivilisasjonsnivå.

